

KIELLON MONINAISUUS MORDVALAISKIELISSÄ

Arja Hamari *The negation of stative relation clauses in the Mordvin languages.* Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 254. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 2007. 297 s. ISBN 978-952-5150-97-1.

Kielto on yksi suhteellisen harvoista kutakuinkin kaikissa maailman kielissä esiintyvistä ominaisuuksista. Kiellon arkisuuteen nähden on yllättävää, että sen ilmenemistä ja monimuotoisuutta eri kielissä on alettu tarkastella lähemmin vasta hiljattain. Arja Hamarin väitöskirjatutkimuksen kohteena on kiellon ilmaiseminen mordvalaiskielissä eli ersässä ja mokšassa. Tutkimus on peruslähdekohdiltaan ja käsittelyvaltaaltaan vahvasti empiirinen ja sisältää yli viisisataa lause-esimerkkiä aihepiiristään. Metodinen perusta on funktionaalissa typologiassa, lauseen ja virkkeen mittaisten yksiköiden tarkastelussa, joka pyrkii ottamaan mahdollisimman hyvin huomioon sekä muodon että merkityksen.

Mordvalaiskielten kieliopillinen järjestelmä on itämerensuomalaisiin kieliin verrattuna morfologisesti moniulotteisempi, ja kielen rakenteen kompleksisuus kuvastuu myös kiellon monimuotoisuudessa. Esimerkiksi suomessa yleisimmät kieltorakenteet perustuvat samaan kielto-partikkeliin *e-*, joka taipuu vain verbin persoonataivutuksen mukaan ja esiintyy usein itsenäisenä kielto-sanana *ei*. Sen rinnalla voidaan käyttää muita kielto-partikkeleita, kuten *-kaan/-kään*, mutta kieltoa ilmaisevia leksikaalisia yksiköjä on vähän.

Mordvalaiskielten kieltojärjestelmä on olennaisesti toisenlainen. Sen lisäksi, että preesensin ja menneen ajan kieltoa ilmaistaan eri tavalla ja eri tavoin taipuvien kielto sanojen avulla, pelkästään preesen-

sissä on useita itsenäisiä, leksikaalistuneita muotoja, joiden ero ei johdu esimerkiksi modaalisuudesta: *a* (ersä), *af* (mokša); *apak* (ersä ja mokša), *avól* (ersä); *aras* (ersä), *aš* (mokša). Kaikkien näiden merkitys on suomennettuna lähinnä ‘ei; ei ole’.

Arja Hamarin väitöskirjan peruslähdekohta kiellon lisäksi on myös predikatiivisten rakenteiden monimuotoisuus. Mordvalaiskielten tavassa ilmaista kieltoa on yhtymäkohtia muihin suomalais-ugrilaisiin kieliin etenkin menneen ajan kieltoverbin osalta. Erilaisia kieltoilmausten variantteja on kuitenkin jo pikasilmäyksellä enemmän. Lisäksi niiden historiallista taustaa ei voida selittää täysin tyhjentävästi sukukielten avulla, ei liioin mordvalaiskieliin nykyisin voimakkaasti vaikuttavan venäjän avulla.

KIELTO JA KIELITYPOLOGIA

Kiellon ilmaisuja käsitellään kielentutkimuksessa tavallisimmin verbin morfosyntaktisten ominaisuuksien osana. Kiellon typologiaa on viime vuosina käsitellyt eri näkökulmista erityisesti Matti Miestamo (1998, 2000, 2003). Perustyyppiä edustaa deklaraatiivisten, verbaalisten päälauseiden kielto, jota voidaan kutsua standardikieliksi. Miestamon lisäksi myös Östen Dahl (1979) on julkaissut aiemmin typologisen, maailman kieliä laajemmin edustavaan otokseen perustuvan tutkimuksen. Miestamon tutkimusten peruslähdekohtia on myönteisen ja kielteisen lauseen välinen symmet-

ria ja asymmetria, lauseiden rakenteellinen vertautuvuus. Sekä Dahlin että Miestamon tavoitteena on löytää malli, jonka avulla voidaan luokitella maailman kielissä löytyvät kieltotyypit, mutta kumpikaan ei tavoittele yksittäisten kielten kuvausta.

Otan toisenkin esimerkin kiellon typologisesta tarkastelusta. Maailman kielten rakenteellista typologiaa luotaavassa kartastossa Word atlas of language structures (WALS) on amerikkalaisen Matthew Dryerin laatima kartta tavallisen verbilausekkeen kiellostä maailman kielissä. Ersä on otoksessa mukana, ja se edustaa yhdessä komin, marin, viron, suomen ja pohjoissaamen kanssa Euroopan-puoleisia uralilaisia kieliä. Luokittelun mukaan ersämordvassa vallitsee sama valtatyyppi kuin lähes puolessa maailman kielistä, joissa verbilausekkeen kieltoa ilmaistaan taipumattoman kieltoartikkelin avulla. Samaan ryhmään kuuluu esimerkiksi viro, kun taas saamelaiskielet, suomi, mari ja komi edustavat tässä jaottelussa selvästi harvinaisempaa, taipuvaa kieltoapuverbiä käyttävää tyyppiä, johon kuuluu alle viisi prosenttia Dryerin otoksesta. Tällainen pelkkään preesensin fiinittiseen verbin yhteydessä esiintyvään yhteen taipumattomaan partikkeliin perustuva yleistys antaa kuitenkin virheellisen kuvan ersän negaation todellisesta olemuksesta. Menneen ajan kieltoverbin morfologiaan kuuluvat samat kategoriat kuin tavallisilla verbeillä, ja preesensissä on useita keinoja ilmaista kielteistä predikaatiota.

NOMINAALINEN PREDIKAATIO JA PREDIKATIIVISET LAUSETYYPIT

Hamari on rajannut väitöskirjassaan tutkimusaiheekseen statiiviset relaatiolauseet. Suomessa niitä vastaavat predikatiivilause ja sen kaltaiset lauserakenteet, joissa käytetään *olla*-kopulaa. Englannissa tavallimmat verbit tällaisissa rakenteissa ovat

be ja *have*. Mordvalaiskielissä myönteisen statiivisen relaatiolauseen rakenteeseen vaikuttavat tempus ja lausesemantiikka. Kopulaa ei tavallisesti käytetä (*kudoš pokš* ersä 'talo [on] suuri'), joskin 'olla'-verbi esiintyy eksistentiaalisissa ja omistusrakenteissa. Tiettyjä predikatiivisia merkityksiä ilmaistaan kompleksisten taiputusmuotojen avulla (*kudosoliń* ersä 'olin kotona').

Statiiviset relaatiolauseet edustavat omaa syntaktista alatyyppiään, joka määrittää subjektin ja siihen verrattavan nominaalisen lauseenjäsenen suhteen. Hamarin tutkimus on peruslähtökohdaltaan kahtalainen: voidakseen tutkia statiivisten relaatiolauseiden kieltoa tekijän on ensin määritettävä sen vastakohta, myönteisen predikaation päätyypit. Kielto on siten itsenkin relatiivinen ilmiö, eräänlainen projektio myönteisten väitelauseiden prototyypeistä. Kielto toimii myönteisten lauseiden peilinä, joka osaltaan auttaa hahmottamaan statiivisten relaatiolauseiden perusrakennetta sekä lauserakenteen että -semantiikan avulla.

Mordvalaiskielissä verbi- ja nomini-taiputuksen raja ei myönteile yhtä suoraviivaisesti sanaluokkarajaa kuin esimerkiksi suomessa, vaan nominin voivat saada myös verbin ominaisuuksia. Tämä näkyy myös statiivisissa relaatiolauseissa ja erityisesti nominien predikatiivisessa taiputuksessa.

Kirjassa on yhteensä seitsemän lukua. Johdannon ja aiheen esittelyn jälkeen tekijä esittelee predikaation ja myönteisen statiivisen lauseen eri tyyppit (toinen luku) ja jäsenitelee sen jälkeen kieltoon liittyvää tutkimusongelmaa semanttisesta ja rakenteellisesta näkökulmasta (kolmas luku). Kummassakin tapauksessa esittelyn lähtökohtana ovat englanninkieliset esimerkit, joita täydennetään muista kielistä otetuilla, eri kielitypologisia mahdollisuuksia valottavilla näytteillä. Neljännessä luvussa kieltosanojen historiallinen tausta käydään läpi tapaus tapaukselta erityisesti etymologista

▷

menetelmää ja historiallista morfologiaa hyödyntämällä. Viides luku on työn laajan, yhteensä 124 sivua. Tekijä jäsentelee siinä aineistonsa ja mordvan kielteiset statiiviset relaatiolauseet eri alatyyppeihin. Kuudennessa luvussa esitetty kieltosanojen funktionaalinen kehitys perustuu viidennessä luvussa esiintyvien lausetyyppien suhteiden selittämiseen. Seitsemäs luku on tiivis yhteenveto.

Tekijä on koonnut käytettävissä olevista aineistoista laajan korpuksen, joka ei yritäkään olla tilastollisesti aukoton, vaan aiheen kannalta riittävän kattava. Aineisto on silti runsas, ja tekijä yhdistää sen onnistuneesti nykyaikaisen kielentutkimuksen käsitteistöön. Jäsentely tukeutuu erityisesti Thomas Paynen (1997) määrittelemiin kategorioihin ja Leon Stassenin (1997) predikaatiota koskeviin teeseihin. Mordvalaiskielten aineisto ja eri negaatiotyypit asettuvat lopulta joustavasti Paynen kuusikohtaiseen statiivisten relaatiolauseiden ryhmittelyyn. Lausetyypit jakautuvat tässä luokittelussa inklusiiviseen, ekvatiiviseen, attributiiviseen, lokatiiviseen, eksistentiaaliseen ja possessiiviseen.

Hamarin työn ytimenä on lähes puolet kirjasta käsittävä viides luku. Pohjustettuaan ja määriteltyään ensin kiellon ilmaisujen neutraalimman vastakohtan eli myönteisten statiivisten relaatiolauseiden tyypit tekijä analysoi yksityiskohtaisesti aineistoaan. Tulokset on tiivistetty viiden luvun lopussa (s. 244–247) esiintyviin taulukoihin. Merkitykseltään laajalevikkisimmät preesensin kielto sanat ovat ersässä *a/avol* ja mokšassa *af*, jotka esiintyvät inklusiivisessa, ekvatiivisessa, attributiivisessa sekä 'belong'-tyypin possessiivisessä ja lokatiivisessa lauseessa. Sekä ersässä että mokšassa partisiippisen predikaatin kieltopartikkelina toimiva *apak* esiintyy vain inklusiivisessa, ekvatiivisessa ja attributiivisessa lausetyypissä. Lokatiivisessa,

eksistentiaalisessa sekä 'have'-tyypin possessiivisessa lauseessa käytettävä kieltopartikkeli on ersässä *aras* ja mokšassa *aš, ajaš* (viime mainittu ei lokatiivisessa).

Näkökulman kääntäminen myönteisestä kielteiseen rakenteeseen on erinomainen keino osoittaa rakenteellinen ero. Arja Hamarin väitöskirjassa havainnollinen esimerkki tästä on omistusrakenteen käsittely. Tekijä jakaa sen kahteen tyyppiin omistajaa ilmaisevan lauseenjäsenen muodon perusteella ('have'- ja 'belong'-rakenne). Tämä jaottelu saa konkreettista tukea kielteisestä lausekkeesta, jossa sekä ersä että mokša käyttävät täysin eri kielto sanoja. Habitiivisessa 'have'-rakenteessa käytetään ersässä kielto sanaa *a/avol*, mokšassa *af*, jotka ovat muutenkin statiivisille lausekkeille tyypillisempiä. Datiivigenetiivisijaisen nominaalisen lauseenjäsenen sisältävässä 'belong'-rakenteessa sen sijaan kielto sana on ersän *aras*, mokšan *aš/ajaš*, mikä yhdistää sen eksistentiaaliseen rakenteeseen.

Ansiokas sivuteema on mordvalaiskielten kielto sanojen historiallinen kehitys, ja tekijä pohtii tapaus kerrallaan eri selitysvaihtoehtoja. Ensimmäisen preteritin ersän *ež-*, mokšan *əž-/iž-* vartaloa ja imperatiivin ersän *il'a*, mokšan *t'a*-vartaloa lukuun ottamatta eri elementtejä yhdistää sananalkuinen *a*-aines, kiellon siemen. Muuten historiallista kehitystä käsitellään lähinnä etymologisesta ja muoto-opillisesta näkökulmasta. Se viitoittaa tietä kysymykselle, miksi mordvalaiskielissä oikeastaan on niin monta eri kielto sanaa.

ONNISTUNUT TUTKIMUS

Arja Hamarin väitöskirjatutkimuksen tuloksena on mordvan statiivisten relaatiolauseiden, nominaalisen predikaation kiellon ilmaisujen ja ylipäätään kielteisen predikaation selkeä funktionaalinen jäsentely. Funktioonallinen jako inklusiiviseen, ekva-

tiiviseen, attributiiviseen, kahteen possessiiviseen, lokatiiviseen ja eksistentiaaliseen predikaatioon näkyy sekä myönteisten että kielteisten lauseiden rakenteessa. Edellisessä tapauksessa *olla*-verbin käyttö rajaa lokatiivisen, eksistentiaalisen ja toisen possessiivisen predikaation omaksi tyypikseen. Vastaavasti statiivisten relaatiolauseiden kieltorakenteet ja useat erilaiset elementit, joita kummassakin mordvalaiskielessä on kolme sekä partisiippi-rakenteissa esiintyvä *apak*, näyttävät jakautuvan kahteen funktionaaliseen päätyyppiin. Erityyppisten kieltosanojen käytön ja predikaatiivisten rakenteiden rajaviiva näyttää kulkevan lokatiivisissa rakenteissa. Tässä piilee yksi väitöskirjan painavimmista havainnoista ja haaste jatkotutkimuksille.

Kirjoittaja osoittaa hallitsevansa perusteellisesti tutkimuskohteensa sekä modernin lingvistisen käsitteistön. Tulokset perustuvat kielen rakenteesta ja muodosta lähtevään vuoropuheluun kieltoa ilmaisevien yksiköiden ja niiden esiintymisympäristön välillä. Väitöskirjan jäsentely perustuu statiivisia relaatioita ilmaisevien lauseiden funktionaaliseen jaotteluun, mutta tutkimus ottaa huomioon myös rakenteiden erilaisuutta avaavan historiallisen näkökulman. Mordvalaiskielten kannalta edustava ja huolellisesti analysoitu aineisto asettuu joustavasti käytettyyn lausetyyppien luokitteluun.

Arja Hamarin väitöskirja on kaiken kaikkiaan vahva osoitus tekijän taidoista mordvalaiskielten tutkijana ja teoreettisten näkökulmien pohtijana. Varsinaisen tutkimuskohteen ansiokkaan käsittelyn lisäksi se toimii vastedes mallina sille, kuinka

vähemmän tutkittujen suomalais-ugrilaisien kielten lauseopillisia ongelmia voidaan onnistuneesti jäsentää yhdistämällä kielen rakenteesta nousevat kysymykset moderniin viitekehykseen. ■

RIHO GRÜNTHAL

Sähköposti: riho.grunthal@helsinki.fi

LÄHTEET

- DAHL, ÖSTEN 1979: Typology of sentence negation – *Linguistics* 17 (1/2) s. 79–106.
- MIESTAMO, MATTI 1998: Affirmaation ja negaation asymmetriasta maailman kielissä. – Anneli Pajunen (toim.), *Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta* s. 182–216. Suomi 185. Helsinki: SKS.
- 2000: Negaation typologiasta: yleistä ja uralilaista. – Anneli Pajunen (toim.), *Näkökulmia kielitypologiaan* s. 246–285. Suomi 186. Helsinki: SKS.
- 2003: *Clausal negation: A typological study*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- PAYNE, THOMAS 1997: *Describing morphosyntax: A guide for field linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- STASSEN, LEON 1997: *Intransitive predication*. Oxford: Oxford University Press.
- WALS = *World atlas of language structures*. Toim. Martin Haspelmath, Matthew Dryer, David Gil & Bernard Comrie. Oxford: Oxford University 2005.